

МІСЦЕ І РОЛЬ КОНКРЕТИЗАЦІЇ ПРАВА У МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Аналізуються існуючі в юридичній літературі точки зору щодо місця та ролі конкретизації права у механізмі правового регулювання. Досліджується поняття право-конкретизації та її роль на стадіях правового регулювання.

Ключові слова: конкретизація, механізм правового регулювання, правотворчість, правозастосування.

Анализируются существующие в юридической литературе точки зрения относительно места и роли конкретизации права в механизме правового регулирования. Исследуется понятие конкретизации права, ее место и роль на стадиях правового регулирования.

Ключевые слова: конкретизация, механизм правового регулирования, правотворчество, правоприменение.

In this article the existing in legal literature points of view are analysed in relation to a place and role of specification of right in the mechanism of the legal adjusting. The concept of concretization and her role are investigated on the stages of the legal adjusting

Key words: concretization, lawmaking, law enforcement.

Розвиток сучасного права і проблеми, що виникають при цьому, вимагають адекватної відповіді правової науки щодо пояснення суті явищ, їхніх причин, а також напрацювання підходів до вирішення загальних проблем держави і права. Одне з найгостріших питань сучасності – питання модернізації права і ролі право-конкретизації, що пояснюється появою нових норм, інститутів і галузей права. Швидкість таких змін, новизна та складність завдань, що постають перед законодавцем у принципово нових соціально-політичних умовах призводять, по – перше, до зниження якості прийнятих законів як з точки зору їхньої техніко-юридичної форми, так і правового змісту, по – друге, до виникнення неточностей і прогалин у законодавчому матеріалі. Наслідком цього стає збільшення ролі правозастосовчої діяльності, в якій найважливішу роль відіграє право-конкретизація як один з елементів правового регулювання. Новим правовим явищем для сучасної правової системи стала незалежність і самостійність судової влади, акти конкретизації якої набувають все більшого значення в сучасній правовій системі. Конкретизація норм права у міжнародних договорах та інших міжнародно-правових актах, їхніх загальних принципів і норм, що згідно зі ст. 9 Конституції України є складовою частиною правової системи України, а також судових рішень і постанов Європейського суду з прав людини з питань тлумачення, конкретизації та застосування Конвенції про захист прав людини й основних свобод і протоколів до неї, що мають обов'язковий характер для суб'єктів правозастосовчої діяльності, отримують статус особливого засобу правового регулювання. Конкретизація права посідає важливе місце у механізмі правового регулювання, включаючись у процеси правотворчості, систематизації законодавства, реалізації права.

Актуальною проблема конкретизації права є ще й тому, що в юридичній літературі загострилася суперечка про виокремлення конкретизації як окремої юридичної категорії і юридичну природу конкретизованих актів і практичне застосу-

вання актів правоконкретизації у механізмі правового регулювання.

У зв'язку з цим актуальним вважаємо дослідження інституту конкретизації як важливого аспекту правової реальності для визначення її місця у правовому регулюванні суспільних відносин, визначення її необхідності в юридичній практиці. Саме це обумовлює необхідність визначення ролі та місця конкретизації у механізмі правового регулювання, розкриття сутності змісту актів конкретизації та визначення їхнього місця та ролі в українській правовій системі. Теоретико-правовий аналіз правоконкретизації дозволить адекватно оцінити його роль у механізмі правового регулювання з метою оптимізації роботи останнього, вироблення доктринальних підстав конкретизаційної діяльності.

У літературі із загальної теорії права можливо знайти напрацювання окремих авторів, які прямо чи опосередковано приділяли увагу аналізу питань конкретизації норм права, її місця і ролі у механізмі правового регулювання. Основну увагу означеному поняттю приділяли вчені радянського періоду. Спочатку ідею механізму дії права та його елементів на суспільні відносини висунув Н.Г. Александров. Певні теоретичні узагальнення з цієї проблеми були здійснені І.С. Явичем, дещо пізніше – В.М. Горшеньовим. Вагомий вклад у розробку питань конкретизації у механізмі правового регулювання здійснив П.Е. Недбайло.

В сучасний період збільшився інтерес вчених до проблеми конкретизації права у механізмі правового регулювання. З'явилися нові підходи до розуміння правоконкретизації. Так, деякі автори розглядають її як особливий різновид юридичної діяльності (С.С. Алексєєв, Т.Я. Хабриєва) або юридичної практики (В.П. Карташов, Л.В. Полова). Із зарубіжних вчених, роботи яких становлять теоретичну основу означеної проблеми, є дослідження Д. Вальбрук, Д. Лейсок, А. Тагам, М. Кутчер, Г. Расмуссен, Л. Радоїлські. Не применшуючи значення ідей згаданих вчених для розуміння правоконкретизації, зазначимо, що дослідження місця цього виду юридичної діяльності в системі елементів механізму правового регулювання ще не було предметом самостійного вивчення. Однак дослідження конкретизації права як елементу правового регулювання має важливе значення для розвитку правової теорії, оскільки вона виокремлює конкретне в загальному процесі правового регулювання як одного з елементів механізму правового регулювання¹.

Конкретизація норм права у механізмі правового регулювання виконує важливу роль – забезпечує деталізацію й уточнення абстрактних і загально-визначених правових норм з урахуванням як фактичних, так і юридичних обставин справи з метою прийняття нової норми на основі норми вже існуючої.

Норми конкретизації створюють «перехід» від загальної моделі прав та обов'язків, зафіксованої в загальній юридичній нормі, до конкретної, що втілюється у правовідносинах. Однак на різних стадіях механізму реалізації права природа конкретизації залежить від специфіки самого механізму конкретизації, що має враховуватися на всіх стадіях правового регулювання². Практична значущість аналізу ролі конкретизації права полягає в тому, що саме за допомогою правоконкретизації право пов'язується із соціальними реаліями, правовими відносинами, відображає у правовій формі відповідні події або обставини.

Досліджуючи поняття конкретизації у механізмі правового регулювання, необхідно зазначити, що оскільки характерною особливістю правових теорій є їх виникнення не у процесі знакового оформлення рефлексії над юридичною практикою і репрезентації правової реальності у предметі юридичної науки, а під час здійснення теоретичної організації самого наукового предмета у межах тієї або

іншої наукової парадигми, то поняття «конкретизація права» є поняттям «згорнутої теорії», яке було введено до наукового світу В.С. Нерсисяном³, як не просте відображення дійсності, а її концептуалізацію через існуючі теоретичні уявлення та їх синтез у межах певної теоретичної ідеї. Таким чином, поява категорії «правоконкретизація» пов'язана з синтезом як існуючих раніше теоретичних уявлень, так і висновків, зроблених галузевими юридичними науками, які отримані в результаті аналізу окремих життєвих ситуацій, у яких поведінка учасників суспільних відносин відповідає вимогам державних наказів або відхиляється від них, що були узагальнені, теоретично осмислені та подані як єдиний процес правової регуляції.

На думку Р. Штамлера, конкретизація права розуміється як процес зв'язку права з реальною поведінкою суб'єктів, опосередкований низкою феноменів, зокрема таких як правосвідомість⁴.

А.Ф. Черданцев розглядає правоконкретизацію як один з елементів механізму правового регулювання, як ідеальної моделі права⁵. В українському правознавстві ця обставина не завжди бралася до уваги або, щонайменше, не була предметом ґрунтовного обговорення.

Враховуючи вчення А.Ф. Черданцева та розглядаючи поняття «конкретизація» і «конкретизована юридична норма» як ідеальні моделі, необхідно зазначити, що наукова цінність таких знань і полягає в їхній «ідеальності». П. Фейерабент стверджує, що теоретична наука за своєю природою може мати справу лише з ідеальними об'єктами, тому поняття конкретизація в теорії права має право на існування і без аналізу реальних об'єктів⁶.

Справедливість такого твердження можливо аргументувати тим, що в реальному житті виділити певні етапи і стадії правового регулювання, тобто ті одиниці, у яких зображений процес, не менш складно, аніж виокремити елементи механізму правового регулювання. Безпосередньо в житті (емпірично) можливо спостерігати лише реальні дії реальних суб'єктів, а їх конкретизація, наприклад, як реалізації права, – це питання пануючої юридичної доктрини. Так, притаманні для нашої теорії права конкретизація процесу правосуддя як правозастосовчого процесу для системи загального права є досить екзотичною. Ще видатний вчений епохи просвітництва Чезаре Беккарія зазначив, що право конкретизувати кримінальні закони не може належати суддям тільки тому, що вони не законодавці. Судді отримують закони від живого суспільства або від суверена як його представника, як хранителя наявної загальної волі. На його думку, ці закони є ланцюгами, необхідними для стримування приватних інтересів. Законним є конкретизація і тлумачення норм тільки суверена. Крім того, суддя також має право частково здійснювати конкретизацію загальної норми, але тільки у тій частині, де йдеться про вчинення чи не вчинення особою діяння, що суперечить закону. Ч. Беккарія зазначав, що не має нічого небезпечнішого, ніж керуватися духом закону, оскільки дрібні перешкоди дійсності вражають людину більше, ніж ускладнені, але віддалені наслідки хибного початку. Дух закону залежав би від хорошої чи поганої логіки судді, від хорошого чи поганого його трактування, від сили його пристрастей, від ставлення до потерпілого і т.п. Ось чому доля громадянина вирішується неоднаково в разі проходження справи через різні суди⁷. Щодо кожної справи суддя має побудувати лише правильний висновок, і якщо таких висновків більше ніж один, то ні в чому не можна бути впевненим. Ч. Беккарія виступав прибічником жорсткого дотримання закону без будь-яких відступів, конкре-

тизацій і уточнень, оскільки наслідки конкретизації можуть бути набагато тяжчими, ніж її передумови⁸.

Висновки теоретичного дослідження місця конкретизації у механізмі правового регулювання, здійснені А.Ф. Черданцевим, а саме аналіз відмінностей юридичних понять і моделей, дає підставу стверджувати, що механізм правового регулювання як поняття – це певний перелік ознак, система юридичних засобів і способів здійснення результативного впливу на суспільні відносини тощо, а конкретизація у механізмі правового регулювання є окремою категорією, елементом, організованим і певними правилами. Іншими словами це – модельне уявлення правового регулювання як структури, а не як процесу, хоча слід брати до уваги й той факт, що інтерпретований як юридична онтологія механізм правового регулювання інколи починає не тільки використовуватися для теоретичного дослідження правового регулювання, а й сам розглядається як його об'єкт. Ця обставина і перебуває у полі зору А.Ф. Черданцева. У будь-якому разі саме таким можливо розуміти його твердження, що «юридична наука, здійснюючи свої функції, створює особливий науковий теоретичний світ, у котрому відображається світ реальних суспільних відносин за допомогою правоконкретизації в системі механізму правового регулювання»⁹.

Особливість правоконкретизації полягає у прийнятті суб'єктами владних повноважень актів конкретизації на основі загальнообов'язкових норм поведінки.

Механізм правового регулювання є системою правових засобів, організованих найпослідовнішим чином з метою подолання перешкод, що стоять на шляху задоволення інтересів суб'єктів права, де конкретизація виконує важливу уточнюючу конкретизуючу роль у цьому механізмі. Конкретизацію можливо розглядати як правову категорію, яка націлена на уточнення загальних норм, що поширюються на конкретні суспільні відносини, які упорядковують коло суспільних відносин у системі правових засобів.

Отже, механізм правового регулювання – це сукупність правових засобів, узята в єдності, за допомогою яких держава здійснює правовий вплив на суспільні відносини у бажаному для неї напрямі, де конкретизація є одним із засобів, за допомогою якого регулюються конкретні суспільні відносини одного типу.

Поняття механізму правового регулювання дає змогу: а) зібрати разом явища правової дійсності – норми, правовідносини, загальні акти та конкретизовані, що беруть участь у правовому впливі, і оскаржити їх як цілісність, але і подати їх у працюючому, системно діючому вигляді, що впливає та характеризує результативність правового регулювання; б) висвітлити у зв'язку з цим місце і роль правоконкретизації як юридичного явища в правовій системі, показати її зв'язок і взаємодію між іншими правовими явищами.

Науковий аналіз складних систем, механізмів права передбачає необхідність розгляду конкретизації норм права як самостійної категорії у взаємозв'язку і взаємодії з іншими елементами механізму правового регулювання, що дає змогу встановити ефективність дії компонентів, функцій та результативність роботи механізму правового регулювання в цілому як єдиного цілісного утворення.

Механізм правового регулювання розглядається вченими як поліструктурна система, що складається з правових засобів, суб'єктів, що здійснюють правове регулювання чи правову діяльність і юридично значущих результатів їхньої діяльності. При цьому єдиний механізм правового регулювання згідно стадіям правового регулювання розподіляється на три компоненти: механізм правотвор-

чості, механізм реалізації норм права і механізм державного примусу. Кожен із механізмів діє на певній стадії правового регулювання – правотворчості, правореалізації і правозастосування та характеризується специфічними, тільки йому властивими правовими засобами. Конкретизація як елемент механізму правового регулювання забезпечує ефективне правове регулювання суспільних відносин на кожній зі стадій механізму правового регулювання.

Конкретизація як діяльність державних або інших уповноважених органів влади націлена на скорочення обсягу юридичних норм на підставі уточнення їхнього змісту. Її результати фіксуються у правових актах для суб'єкта як можливий варіант поведінки – суб'єктивні юридичні права, так і необхідний варіант поведінки – суб'єктивні юридичні обов'язки.

Специфічним завданням конкретизації права в механізмі правового регулювання є: а) визначення загального кола суб'єктів, на яких вона поширює свою дію; б) встановлення змісту суспільних відносин (змісту поведінки суб'єкта), а також об'єктів правовідносин; в) визначення обставин, в яких особа повинна керуватися даним правилом поведінки; г) уточнення та розкриття самого правила поведінки конкретизуючою нормою з вказівкою на права і обов'язки учасників відносин, що регулюються, характер їхнього зв'язку між собою, а також державно-примусові заходи, що застосовуються до осіб у разі невиконання ними юридичних обов'язків.

Шляхом конкретизації створюється самостійна правова норма, яка конкретизує загальну вже існуючу норму. Деякі вчені вважають, що акти конкретизації по своїй нормативності та загальнообов'язковості стоять ближче до нормативних актів, ніж до актів реалізації. Вони займають проміжне положення і до певної міри є «продовженням» правотворчості, тобто усуненням помилок, прогалин, недоробок, неточностей формулювання нормативного акта за допомогою його конкретизації самим творцем цього акта – законодавцем¹⁰.

Отже, можна зробити висновок, що конкретизація є супутником правового регулювання, дії права та у сфері правового регулювання не зводиться тільки до з'ясування, конкретизації і роз'яснення загальних нормативних актів. За допомогою актів конкретизації здійснюється регулювання окремих суспільних відносин, у тому числі й індивідуалізованих. Роль конкретизації обумовлена уточненням і конкретизацією абстрактності норм сучасної правової системи, які потребують з'ясування та в більшості випадків заповнення прогалин. Значною є роль конкретизації і в процесі нормотворчості, тобто за допомогою конкретизації здійснюється процес нормотворчості, систематизація нормативних актів, реалізація права.

На нашу думку, конкретизація права може бути розглянута: а) як результат обов'язку держави конкретизувати абстрактні нормативні акти; б) як можливість неодноразового його застосування; в) як поширеність конкретизованих актів на певне коло суспільних відносин з метою встановлення єдності в розумінні і застосуванні правових норм.

Від конкретизації норм права і рівня правосвідомості суб'єктів правового регулювання залежить чіткість та ефективність механізму правового регулювання суспільних відносин. Глибоке розуміння дійсного сенсу правової норми, знання офіційних роз'яснень змісту чинного законодавства, можливість застосування норм права до конкретної життєвої ситуації значно підвищує якість правового регулювання суспільного життя. І, безумовно, чим вищий рівень правосвідомості учасників суспільних відносин, що знаходяться у сфері правового впливу, тим дієвішою є дія механізму правового регулювання.

1. *Васильев А.М.* Правовые категории. Методологические аспекты. Разработки системы категорий права. – М.: Наука, 1976. – С. 141. 2. Там само. 3. *Нерсесянц В.С.* Юриспруденция. Введение в курс общей теории права и государства. – М.: Издат. группа НОРМА-М-ИНФРА, 1997. – С. 405. 4. *Штаммлер Р.* Сущность и задачи права и право-ведения. – СПб, 1908. – С. 126-127. 5. *Черданцев А.Ф.* Логико-языковые феномены в праве, юридической науке и практике. – Екатеринбург: Изд-во УИФ «Наука», 1983. – С. 147. 6. *Фейерабенд П.* Избранные труды по методологии науки / Пер. с англ. и нем.; общ. ред. и авт. вступ. ст. И.С. Нарский. – М.: Прогресс, 1986. – С. 320. 7. *Беккариа Ч.* О преступлениях и наказаниях / сост. и предисл. В.С. Овчинского. – М.: ИНФРА, 2004. – Вып. VI. – С. 93. 8. *Бабкін В.Д.* Беккарія Чезаре Бонесана // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемчушенко (відп. ред.) та ін. – К.: Українська енциклопедія, 1998. – Т. 1. – С. 216–217. 9. Черданцев А.Ф. Цит. праця. – С. 48. 10. *Алексеев С.С.* Общая теория права: Курс в 2 т. – М.: Юрид. лит., 1981–1982. – С. 547.